

José Manuel Díaz Fouces

DONES I FILOSOFIA AL MÓN ANTIC

EDICIONS ENOANDA

ÍNDIX

1. Una història de la filosofia de les dones	1
2. Sàvies, abans que filòsofes	13
3. La primera illa: les dones pitagòriques	22
4. Situació de les dones a la grècia antiga	37
5. La segona illa: Aspàsia i Diòtima en el món de Pèricles i Sòcrates	48
6. Un parèntesi aristotèlic	75
7. La tercera illa: filòsofes en les escoles hel·lenístiques	80
8. La gran transformació	103
9. Tres models de dones platòniques: Macrina, Sosipatra i Hipàcia	115
10. Llistat d'autores i eix cronològic	143
11. Bibliografia	146
12. Índex analític	155

Sobre la imatge de la portada

La vàrem veure a la portada del llibre de Dorota M. Dutsch, *Pythagorean Women Philosophers* (2020). A la pàgina VIII de l'obra hi ha una explicació de l'origen de la imatge: un bust trobat a Herculà, a la Villa dei Papiri i datat al segle I aC. Dorota Dutsch creu que es pot tractar de la representació d'una filòsofa pertanyent a l'escola pitagòrica, epicúria o cínica, degut a la vestimenta que porta. Es tracta d'un *himation*, la roba reservada habitualment als filòsofs, en aquest cas però, en el cos d'una dona jove. Explicaria la presència ben establerta i admesa socialment de dones que pertanyien a una escola o es dedicaven a la filosofia i que mostra la seva situació a través d'allò que, exteriorment, caracteritzaria la vida filosòfica: una roba específica que és també un marcador social.

A partir d'aquests elements seria possible reclamar l'existència de dones dedicades a la filosofia a l'antiguitat, al marge de la supervivència de documentació escrita. El treball sobre aquest tema seria el problema a aclarir per part de la historiografia contemporània i aquesta obra aspira a donar-ni resposta.

1. UNA HISTÒRIA DE LA FILOSOFIA DE LES DONES

Per què una història de la filosofia de les dones?

Perquè no hi són. Un petit recorregut per llibreries i biblioteques ens porta a aquesta afirmació: perquè a la història de la filosofia les dones no hi són. I, si hi són, la seva representativitat i proporció resulta realment minsa. Això, que en principi hauria de comportar algunes preguntes de difícil resposta, s'agreuja pel fet que allò que es considera el cànon —els autors, les obres fonamentals de la tradició filosòfica de la cultura occidental (ens remetrem sempre a ella, no perquè en d'altres no existeixi el problema, sinó, simplement, perquè és la nostra elecció, la delimitació que hem triat)—, no inclou gairebé cap nom que sigui d'autoria femenina. Cap, si deixem de banda els darrers cent anys i escaig.

La constatació de l'absència continuada al llarg de gairebé tota la història de la filosofia occidental d'obres de filòsofes i ni tan sols dels seus noms, ens va esperonar a aventurar-nos en la recerca de noms i d'obres. Ben aviat ens vàrem adonar que l'absència es produïa només en una determinada mena d'obres: aquelles que designaven els autors, els temes i les obres que precisava una història coherent i en què les dones no hi eren amb absoluta naturalitat. Com si no hi fossin ni mai hi haguessin estat. Com si fos una certesa que la filosofia era

DONES I FILOSOFIA AL MÓN ANTIC

un assumpte determinat pel gènere, en aquest cas el masculí.

I aquesta certesa es va enfonsar en constatar que, efectivament, hi havia dones que havien estat considerades filòsofes a totes les edats de la història de la filosofia occidental. Tan bon punt ens vàrem endinsar en el territori de l'especialitat — la filologia, la teologia, els estudis literaris—, van aparèixer noms de dones i, millor encara, també fragments, dites, mencions que es referien a dones o que, directament, eren esmentades com a paraules de dones.

Autores i textos. Això era tot el que ens calia per construir una història alternativa, que passés del nivell hipotètic a la fase de construcció.

Però, com que no podia ser tan fàcil, tot seguit van aparèixer qüestionaments seriosos. Com podíem assignar l'autoria d'unes dites, d'uns textos, a alguna dona que només existia perquè era esmentada per tercers, de vegades amb una única menció? I això, només pel que feia als textos l'autoria dels quals es podia posar en entredit. Perquè, tot seguit, va aparèixer un altre dubte: allò de què parlaven els textos atribuïts a dones, podia ser considerat *material filosòfic*? Complia les exigències (fossin les que fossin) que caldria per ser valorats com a textos filosòfics, temes filosòfics, tractats per autors filosòfics?

De nou, un plantejament d'aquesta mena es va resoldre gràcies a una intervenció oportuna. Si hi ha una etapa de la història de la filosofia occidental on es produeix un debat agre sobre els límits d'allò que es pot considerar filosòfic és l'Edat Mitjana. És en aquest període on regna una gran confusió entre l'àmbit d'allò que pertany al terreny de la teologia, el que se situa en el camp de la literatura i el que és reivindicat des de la filosofia. I la qüestió, encara no resolta —i dubto que mai s'hi pugui do-

UNA HISTÒRIA DE LA FILOSOFIA DE LES DONES

nar una resposta adient—, roman oberta des de fa molt de temps.

Doncs bé, en aquest terreny és on vàrem trobar, com miràvem d'explicar unes línies més amunt, una resposta satisfactòria a la qüestió plantejada al voltant de la qualitat filosòfica dels textos atribuïts a dones filòsofes. Va ser un text de Christina Van Dyke, al seu bloc,¹ el que ens va ajudar a aclarir-nos: es tractava de redefinir la delimitació del que es pot considerar filosofia, la qual cosa exigia una definició prou ampla per abastar tota activitat que complís certs criteris, que podrien sintetitzar-se en només aquests dos:

— primer, que donés compte d'una recerca i solució a qüestions que podríem anomenar existencials, referit al sentit i significat de la realitat, la pròpia existència, l'esdevenidor, etc.

— i segon, que incorporés un llenguatge tècnic, o sigui, un conjunt de conceptes eficaços, entenedors i subjectes a certes regles de coherència que possibiliten la comprensió i la interpretació dels textos produïts amb ells.

Vàrem considerar que, si es complia aquest doble criteri, calia situar el text en qüestió dins l'àmbit de la producció filosòfica.

Un cop aclarits els problemes de l'existència, denominació i autoria per una banda, i adjudicació i decisió de *qualitat filosòfica* per una altra, només calia fer la recerca oportuna d'autores i textos i,

¹ Christina VAN DYKE, <https://whimsyandwisdom.ghost.io/2015/10/14/twisted-knickers-and-medieval-women/>; darrera consulta el 10.04.25: «Si fem un pas enrere i entenem la filosofia com a amor a la saviesa, que s'adreça de manera perenne a les qüestions que els éssers humans s'han preguntat «des de l'inici dels temps», resulta que les dones medievals tenen molt a dir sobre els debats filosòfics clàssics referents, per exemple, a l'autoconeixement, l'amor, la naturalesa humana, l'ètica, Déu i el sentit de la vida».

DONES I FILOSOFIA AL MÓN ANTIC

naturalment, a continuació, descriure en el possible una seqüència temporal en què situar-los segons un ordre.

I d'aquesta manera va començar la tasca de la construcció d'una *Història de la Filosofia de les Dones*, de què el volum present constitueix la primera fita.

En tractar-se d'un material més aviat magre, ens vàrem decidir per l'estratègia de restitució a partir de la idea d'una història indiciària proposada per Fina Birulés. Com ella diu,

L'objectiu és, doncs, reconèixer la disparitat i la llunyania d'experiències d'altres dones, des d'una decidida aposta pel fragment i per l'indici. [...] L'objectiu és doncs concedir una veu pròpia a les dones filòsofes [...]

Que ens diguin «qui eren», per una altra banda, té a veure amb excavar i recordar per tal de trobar fragments i indicis d'un passat, que de la mateixa manera que en el cas de qualsevol altre passat humà formaven part d'un Mosaïc que mai no podrem contemplar en la seva totalitat. En el nostre cas hom podria afirmar que les restes d'aquest passat, que els textos de les filòsofes, semblen haver-se conservat en un rigid aïllament. Però es tracta de trobar aquells fragments del passat que, extrets del seu context i reordenats, tinguin la robustesa dels pensaments nous i, per tant, tinguin força en el present: l'objectiu consisteix a deixar-se interpel·lar, aconseguir que bategui aquest passat que arribi a sentir-se en el present.¹

Reconeixem el valor d'aquest text germinal de Fina Birulés sense el qual ens hauria costat posar en marxa aquesta recerca. Creiem sincerament que la situació ja estava prou madurada com per

¹ Fina BIRULÉS, «Indicios y fragmentos. Historia de la filosofía de las mujeres», a Rosa M. Rodríguez ed., *Mujeres en la historia del pensamiento* (1993:20-21).

UNA HISTÒRIA DE LA FILOSOFIA DE LES DONES

a passar de l'estadi de la perplexitat deguda a la constatació d'absència d'autores al de la recerca i construcció. La resta va ser una barreja de convicció i tenacitat fins a assolir el resultat.

Un possible pla de reconstrucció

Si haguéssim de reconstruir en la seva totalitat la història de la filosofia de les dones a la cultura occidental podríem fer servir una periodització pròpia ajustada a les característiques específiques de la producció filosòfica femenina a la cultura occidental. Per això només caldria tenir en compte unes poques variables que, convenientment utilitzades, resultarien en una organització de la periodicitat del tema tractat.

Això és possible.

Aquí hem d'agrair l'ajut que va oferir-nos en el seu moment la lectura d'un article de Peter Adamson¹ on s'assenyalava la possibilitat de fer servir com a criteri d'organització una sèrie de variables que haurien de facilitar la integració de la producció filosòfica de les dones en la Història de la Filosofia.

Seguint aquest consell hem triat quatre variables, que considerem molt operatives, perquè d'elles induïrem amb facilitat la periodització que cerquem.

Sabem que podem distingir diferents situacions pel que fa a l'estudi de la filosofia d'autoria femenina. Pot ocórrer que, o bé disposem només dels noms de les filòsofes: es diu d'elles que ho són o que han escrit alguna obra considerada filosòfica o fins i tot són esmentades com a tals, o se'ls atri-

¹ Peter ADAMSON, «The Diotima Problem» a https://blog.apa-online.org/2016/05/11/the-diotima-problem-women-philosophers-in-classical-antiquity/?fbclid=IwY2xjawJMOlZleHRuA2Fl-bQIxMAABHUWmTymrkP6oHhAeiH7QS8LslGT6qT9-1WRnKDJdnXzMrlwOWzxB_XXcYw_aem_BdDFnuEzSqfzqgHwrCLiHg (darrera consulta el 24.3.25).

DONES I FILOSOFIA AL MÓN ANTIC

bueixen dites o fragments sense que hi hagi possibilitat de validar-ne l'autoria; o bé, en segon lloc, disposem d'obres o textos assignables a l'autoria de dones, i ja és sens dubte un nivell molt més rellevant que l'anterior; o bé, ja sabent de l'autoria de dones, es tracten temes propis, al marge dels corrents filosòfics de l'època; o bé, finalment, es tracten en les obres d'autoria femenina temes de la tradició filosòfica occidental. Podem considerar les situacions anteriors com a variables a partir de les quals ens és possible muntar una estructura fonamental per a la història de la filosofia de les dones.

Així, i en funció dels criteris expressats, hom pot dividir la producció filosòfica de les dones al llarg de la història i a Occident en quatre grans períodes:

1. Quan sabem que n'hi ha, de filòsofes, vist que tenim els seus noms, però no els podem assignar textos amb certesa.
2. Quan tenim noms i textos atribuïbles a autors sense dubtes. Els temes tractats són els propis de les discussions filosòfiques o similars (teològiques, religioses).
3. Quan tenim noms i textos, les autores participen en els debats filosòfics de l'època i a més hi apareix un tema propi referent a la demanda de drets i exercici de llibertat i realització de les dones. Coincideix en el temps amb la Querella de les Dones.
4. Finalment, quan es dona el punt 3 i a més emergeix un moviment polític i social que transforma l'alliberament de les dones en una condició del canvi social. De fet, s'inicia amb l'aparició dels moviments feministes a inicis del segle XIX i dura fins al present.

El primer període descrit s'estén des de l'origen de la producció filosòfica fins a la frontera entre la fi de l'Antiguitat i l'Alta Edat Mitjana.¹ No ho te-

¹ Caterina PELLÓ i Katherine R. O'REILLY, *Ancient Women*

UNA HISTÒRIA DE LA FILOSOFIA DE LES DONES

nim del tot clar, però creiem que el primer text atribuïble a l'autoria d'una dona seria el *Pelegrinatge* d'Egèria, crònica d'aquesta viatgera de finals del segle IV dC.

El segon període aniria de la fi de l'Antiguitat fins fins a la Baixa Edat Mitjana, amb la publicació de l'obra fronterera *La ciutat de les Dames*, de Christine de Pizan (1405), resposta a la misoginia cultural que resulta de la divulgació de diverses obres clarament misògines com ara el *Roman de la Rose* i d'altres de semblants. Hi trobem una quantitat important de textos atribuïbles a autores, sobretot a partir del segle XI, en què abunden les reflexions teològiques i místiques, encara que no únicament.

I passem al tercer període. Amb *La ciutat de les Dames* s'inicia la *Querella de les Dones*, polèmica cultural, filosòfica i política al voltant de la naturalesa de les dones i els seus drets. Hi intervindran autores i autors i generarà una producció literària que superarà el miler d'obres. La polèmica durarà quatre segles i finalitzarà, ja a les darreries del segle XVIII, amb l'obra d'Olympe de Gouges (*Declaració dels drets de la dona i de la ciutadana*, 1793) i de Mary Wollstonecraft (*Vindicació dels drets de les dones*, 1797). Amb elles, la defensa dels drets de les dones se situa en un àmbit nou: el de la política i els processos de canvis socials. Les obres esmentades, posteriors a la Revolució francesa, obren l'horitzó del feminisme en el segle que s'iniciarà, el segle XIX.

En aquest període, a part de les obres vinculades a la *Querella* que s'han esmentat, també s'observa la presència i intervenció d'autores en els debats filosòfics dels segles XVII i XVIII.

El quart període descriu i fa servir com a eix medul·lar el recorregut del moviment feminista des del segle XIX i fins avui dia: el que hom acostuma

Philosophers, 2023:8; «En les tradicions filosòfiques romana i grega, no ha sobreviscut un sol text que es pugui adscriure de manera incontestable a una dona».

DONES I FILOSOFIA AL MÓN ANTIC

a descriure com les *onades del feminisme*. També dona compte de la implicació cada cop major de les dones en el terreny de la producció i confrontació de les idees.

Si intentéssim representar en un esquema la periodització descrita, el resultat podria assemblar-se a aquest:

primer i segon períodes	tercer període		quart període
1 Antiguitat	3 segles XV-XVI	5 segle XVIII	7 segle xx pre-2GM
2 Edat Mitjana	4 segle XVII	6 segle XIX	8 segle xx post-2GM fins al present

Com construir biografies de filòsofes de l'antiguitat?

Tenint en compte totes les prevencions possibles, caldrà admetre que la feina de construir qualsevol biografia d'una filòsofa de l'antiguitat és una tasca carregada de perills. Queda clar des de bon començament que no disposem de dades directes sobre la biografia de cap dona de l'antiguitat, ni cap fragment, ni cap obra. Tot el que tenim depèn de la doxografia, l'obra d'autors de l'antiguitat tardana que varen recopilar dites i textos de filòsofes i filòsofs anteriors, sempre allunyada de les autores que ens interessin un mínim de dos o tres segles.

Posades així les coses, cal anar amb molt de compte a l'hora de fer segons quines afirmacions, i cal també preveure que les afirmacions que puguem realitzar estaran subjectes a la probabilitat i molt fortament al desig de poder dir alguna cosa amb sentit —i no em refereixo al «meu» o al «nostre» sentit.

Haurem de fer cas a Sergi Grau quan afirma que:

UNA HISTÒRIA DE LA FILOSOFIA DE LES DONES

La biografia [es refereix a la d'una autora o un autor de l'antiguitat] és una revelació del caràcter (ἦθος) dels seus protagonistes, no una descripció històrica, de manera que la seva forma és sempre evocadora, mai descriptiva i, per descomptat, mai no funcionarà segons els procediments de veritat històrica que voldríem els moderns.¹

I, per això, la millor manera d'apropar-se a la biografia antiga, a la de qualsevol personatge i, per extensió, a la de les filòsofes, és a partir de l'estudi del que Grau anomena els *biografemes*, que apareixen permanentment.

Per biografema entenc la fórmula tipificada concreta que permet convertir el passat en estereotip, concentrar-lo i organitzar-lo en esquemes narratius memorables, per tal de dotar així de sentit col·lectiu, universal, les accions individuals d'un personatge. Més endavant, aquests biografemes es constitueixen, precisament a causa d'aquest caràcter universalitzant, en tòpics.²

I de quina manera afecta tot això al que volem fer? Doncs, notablement, relativitzant el valor del que puguem construir, perquè totes les dades que podem posar en joc per tal d'elaborar el nostre relat sobre les filòsofes de l'antiguitat estan esquitxades de biografemes, atès el seu origen.

Però és que, a més, ens trobem subjectes a una altra limitació paral·lela a la que hem esmentat: la finalitat amb què es van construir les dades de què disposem, que de ben segur no només són fragmentàries, sinó que, a més, són interessades:

¹ Sergi GRAU, «Tipificación en la biografía griega antigua de filósofos: la construcción de una imagen preconcebida», (2010:478).

² Íbid., (2010:478).

DONES I FILOSOFIA AL MÓN ANTIC

Donat que, precisament, la biografia pretén destacar l'exemplaritat dels actes d'un filòsof, la forma més fàcil de fer-ho consisteix en aprofitar —gairebé podriem parlar-ne de reciclar— la peripècia vital d'un personatge prou conegut per a dotar-ne de sentit els actes d'un altre, encara que sovint l'anècdota en qüestió no encaixi gaire bé en la nova biografia.¹

Això seria, per a nosaltres, un reclam² per tal de deixar de banda la manca de consistència històrica de les narracions biogràfiques, des del nostre punt de vista, i esmerçar-nos en l'anàlisi del sentit de les representacions dels filòsofs i, en el nostre cas, de les filòsofes antigues, en l'imaginari col·lectiu de l'època. I, per què no dir-ho, atesa la nostra reconstrucció procurant ser autocrítics respecte de la capacitat evocativa de les nostres construccions actuals fetes a partir de mitjans tan magres.

Estem condemnats a la pura invenció? Més aviat, no. Només cal assumir d'entrada que el resultat no podrà anar més enllà de ser una aproximació, un intent d'acostament a les figures de les nostres autores. Perquè una cosa sí que és certa, malgrat aquesta gran limitació: hi ha filòsofes. I no només perquè, segons el nostre criteri, és obligat que n'hi hagi, ni tampoc perquè a nosaltres ens agrada (o ens agradaria: el temps verbal aquí és molt significatiu). Hi ha llistes de filòsofes, hi ha esments directes i indirectes dels seus noms, de les seves atribucions a escoles, dels seus orígens, de la seva adscripció. No tenim la seva veu, les seves paraules, els seus textos, però sí la seva ombra, el seu vestigi. I, com ja hem anunciat al començament, ens cenyirem a això, perquè és el que tenim, és allò de què disposem.

¹ Sergi GRAU, (2010:458).

² M. R. LEFKOWITZ, «The Poet as Hero: Fifth-Century Autobiography and Subsequent Biographical Fiction», a *Classical Quarterly* 28 (1978:459-469).

UNA HISTÒRIA DE LA FILOSOFIA DE LES DONES

Considerem els biografemes més habituals que ens trobarem a partir d'ara: les dones que se'ns presenten ho fan en la mesura en què estan relacionades, sempre, amb homes; la relació amb els homes està tipificada i delimitada: tota dona de qui tindrem notícia se'ns apareixerà com a esposa, mare, filla, amant; només s'aparten de la norma un parell de tipus de dones: les que renunciïn a l'*oikos* i es converteixen en sacerdotesses, i les que renunciïn a la seva naturalesa de dona reflectida en la sexualitat, maternitat, prudència i passivitat enteses com a virtuts pròpies del gènere femení, i actuen com a homes, les dones virils.

No hi ha cap filòsofa de l'antiguitat que se situï més enllà d'aquest esquema.

I a qui podem comptar com a filòsofa a l'Antiguitat?

No és gens estrany que el concepte de «filòsof» acabés tenint una varietat de significats al llarg de l'Antiguitat. Així, i donada l'extensió del concepte, que tant podria cobrir una pràctica regulada dins d'un grup o escola filosòfica, com una forma específica de viure, o bé fins i tot, una activitat vinculada a la saviesa, a diverses formes de cultes religiosos, i d'altres tipus d'experiències, que, a més variïn al llarg del període esmentat de manera notable, resulta comprensiblement problemàtic decidir qui forma part del conjunt de filòsofs o filòsofes a l'Antiguitat.

Qui és filòsof i segons quins criteris? Richard Goulet explica que no és fàcil de respondre, aquesta qüestió, perquè al llarg de l'Antiguitat el terme epicè [que designa alhora mascles i femelles d'un grup] *philosophós* es va poder aplicar a figures heteròclites per a nosaltres, lligades a les ciències i a la «saviesa», però enteses segons modalitats molt diverses i que desborden el marc pròpiament dit de les esco-

DONES I FILOSOFIA AL MÓN ANTIC

les filosòfiques: mèdics, astròlegs, alquimistes, màgics, ascetes, monjos, etc.¹

Si, a més, afegim la tendència detectada a l'Antiguitat tardana a establir jerarquies dins dels grups o escoles mateixes com ocorre en el neoplatonisme, entre els filòsofs autèntics i els filòsofs seguidors o membres de la comunitat, es complica encara més la delimitació i decisió sobre la condició filosòfica d'un personatge, sigui dona o home.

Per sort, i en resposta a una auto-demanda d'aclariment per a la construcció del seu *Dictionnaire*, Richard Goulet va prendre la decisió salomònica de considerar com a filòsof o filòsofa aquella persona de qui se sabés que havia publicat algun text considerat «filosòfic», o bé aquella persona que fos reconeguda com a «filòsofa» pels seus contemporanis, deixant un testimoni d'idees considerades filosòfiques o bé que hi hagués ensenyat filosofia. El criteri, certament, no pretén aclarir el significat del concepte de «filòsof», però té la virtut de servir per a decidir de manera fàcil i raonable sobre l'adscripció d'algú al grup general de filòsofs o filòsofes de l'Antiguitat.

Però quins criteris positius cal adoptar per tal de seleccionar els nostres filòsofs? Ens sembla que el més essencial serà que una persona hagi estat presentada com a filòsof o filòsofa d'una escola en particular en les fonts antigues, que hagi escrit o que hom li atribueixi tractats filosòfics, que hagi expressat idees filosòfiques incontestables o que hagi ensenyat la filosofia a deixebles.²

És a partir d'aquest criteri que es va construir el *Dictionnaire des Philosophes Antiques*. I d'ell hem recollit el conjunt d'autores de què parlarem a continuació.

¹ Laurence DEVILLAIRES et Laurence HANSEN-LOVO, *Ce que la philosophie doit aux femmes*, 2024:25

² R. GOULET, *Dictionnaire*, VII, 2018: 1177

2. SÀVIES, ABANS QUE FILÒSOFES

Dones, abans del naixement de la filosofia

El que cal explicar ara és això que, en forma de tòpic, s'ha anomenat el *pas del mite al logos*, el naixement de la filosofia i la descripció de la situació anterior a l'esdeveniment.

Hi ha sàvies en l'espai prefilosòfic? Sabem de l'existència de poetesses com Safo o Corinna, que gaudien d'una llibertat i una consideració social encomiables i clarament diferenciades de la que gaudia la resta de dones de la societat grega. Però més que elles ens interessin aquelles dones que van ser reconegudes com a sàvies pels seus contemporanis, els quals van ser, també, uns autors fronterers respecte de l'origen del pensament filosòfic —els anomenats *Set Savis de Grècia*, entre els quals trobem el mateix Tales de Milet.

Coneixem dues d'aquestes dones relacionades cada una d'elles amb una de les branques originàries de la filosofia grega: Cleobulina, per un costat, apareix vinculada a Tales de Milet, i Temistòclia, per l'altre, la trobem associada al nom de Pitàgoras en condició de mestra o bé de familiar.

Abans que hi hagi saber filosòfic, hi ha saviesa. Homes i dones que gaudeixen d'un prestigi per la seva conducta i pel que ensenyen. La saviesa, diu Aristòtil, és un tipus o estadi de coneixement que té a veure, sobretot, amb l'experiència. Acompanya el coneixement après, però no el substitueix, el complementa. La saviesa es materialitza en la

DONES I FILOSOFIA AL MÓN ANTIC

figura de dones i homes prestigiats per les seves conductes i les seves dites conjuntament.

Això, a Grècia, pren la forma d'una tradició, la dels set savis, tots homes, que haurien ofert els seus consells a les seves respectives comunitats. Els savis ho eren en tant que acceptats com a tals per la comunitat i quan actuen en benefici (de paraula o d'obra) d'aquesta. És la comunitat qui el proclama.

I, enmig d'aquest grup de persones, trobem dones al servei de la divinitat, sacerdotessa una, o a l'ombra d'un home que la precedeix i de qui depèn, l'altra.

Els testimonis que ens han arribat les presenten com a dones independents, reconegudes com a sàvies, i relacionades amb homes. Així, tenim Cleobulina, filla de Cleòbul, un dels set savis esmentats, i Aristòclia o Temistòclia, segons les fonts, sacerdotessa de Delfos, mestra de Pitàgoras.

Abans de continuar, cal un aclariment. En el que hem dit fins ara s'ha filtrat una dada molt rellevant a l'hora de conèixer i entendre el paper de la dona creadora, de la dona productora de paraula i de saber filosòfic. Ha quedat assenyalat el curiós compromís en què es troben les dones esmentades (poetesses a banda) en el sentit de la seva presentació relacionada amb un home: mestre o pare o deixeble. La dona que assoleix fama de sàvia, ara i en els propers segles, ho aconsegueix sempre a l'ombra d'un home. No hi ha una presentació «autònoma» de les dones. Hi són sempre al costat d'un home. I no com a interlocutor, sinó com a figura que explica, que fa entenedora, la saviesa de la dona. Si no, no caldria esmentar-les.

Només coneixem un cas en el qual això no succeeix, i un cop més hem de deixar de banda les poetesses. Es tracta de les sacerdotesses. Atesa la seva singular vinculació a un santuari i al culte d'una divinitat, les relacions abans esmentades no